

SZERB ANTAL ÉS LUKÁCS GYÖRGY POLÉMIÁJA JOYCE KÖRÜL

GOLDMANN MÁRTA

Nyugat-magyarországi Egyetem

James Joyce magyarországi értő elfogadása csak a 90-es években kezdődött el, mely meglehetősen késeinek mondható a térség hasonló történelmi háttérrel rendelkező országaihoz képest. Ennek egyik legfőbb oka nálunk Lukács György és később tanítványainak (Heller Ágnes, Hermann István, Egri Péter) következetes elutasítása, annak ellenére, hogy Joyce művei a kezdetekben, tehát 20-as évektől a 40-es évek közepéig a nem marxista kritikusok részéről igen kedvező fogadtatásban részesültek. Ez alól a legismertebb kivétel: a szellemtörténész Szerb Antalé, akinek a *Világirodalom története* című művéből igen gyakran idézik az alábbi passzust:

Joyce-nak az egész világon igen nagy tekintélye volt, mint sok mindenkinek, akit senki sem ért meg, de senki sem meri bevallani. Ha valaki intellektuális körökben megkockáztatta kifogásait, lenéző mosolyok fogadták. Most már meghalt; halottakról vagy jót vagy semmit. Most már talán sohasem szabad bevallani, hogy blöff¹ volt az egész. (Szerb 1941. 817)

Nemrégiben felhívták a figyelmemet egy érdekes cikkre, melyet Szerb Antal özvegye írt Lukács Györgyhez intézett levelezéséről. 1946-ban Lukács Szabolcsi Bencével felkereste Szerb Antal özvegyét, hogy kifejezze mennyire megrendítette Szerb halála, akit Lukács „a legizgalmasabb és legfontosabb szellemi jelenségnek tart, s aki az ő számára, a méltó vitapartner lehetett volna, ha életben marad ...” (Szerb Antalné 748). Akkoriban jelent meg *Gondolatok egy könyvtárban* című könyve, amit az özvegy el is küldött Lukácsnak, aki egy válaszevélben kérte, hogy küldje még el Szerb Antal további műveit (*Magyar Irodalomtörténet, Hétköznapiak és csodák*, ezen kívül még elküldte a *Világirodalom Történetét*). Erre Lukács a következőképp reagált 1948. december 12-én a *Szabad Nép* hasábjain 'A nyugatos ideológia ellen' című cikkében: „Aki nem akarja látni, hogy 1917-ben új korszak kezdődik az emberiség történetében, annak nyugaton is alá kell becsülnie a forradalmi, sőt, a haladó demokratikus kultúrát, a reakciós dekadenciát kell dicsőíteni. Így lelkesedik Szerb Antal Joyce-ért, és Powysért, szemben Roger Martin du Gard-ral és Sinclair Lewis-szal.” Mindez annyira megdöbbenetett az özvegyet, hogy azonnal válaszolt Lukácsnak, és megírta, hogy mit írt ezen szerzőkről Szerb Antal, különös tekintettel Joyce-ra, akitől az előbbi híressé vált passzust idézte a *Világirodalom története* című könyvéből, mint legeklatánsabb bizonyítékot. Lukács ezt követően nem válaszolt Szerb Antalné levelére (Szerb Antalné 749-51).

¹ A „blöff” minősítés egyébként valószínűleg Márai Sándortól származik, akiben már 1930-ban felmerül, hogy az *Ulysses* a „világirodalom legnagyobb blöffje” (Márai 188). Korábban előfordult, hogy más kritikusok is kifejezték nemtetszésüket, ám valamennyi között Szerb Antal volt a legszókimondóbb.

Jelen dolgozatomban azt szeretném megvizsgálni, hogy ez a jól ismert idézet mennyire igaz, azaz mennyire jogos Szerb Joyce iránti elutasítása, és mennyiben mérhető Lukács elutasításához, és valójában igaza volt-e vagy tévedett Lukács, amikor Szerb Antalról azt írta, hogy lelkesedett az ír modernistáért. Feltevésem szerint Lukács alapvetően nem tévedett amikor úgy vélte, hogy Szerb elismeri Joyce-ot. Bár valamennyire mind a ketten elutasították az ír szerzőt, de mindezt teljesen más okból és mást kifogásolva tették.

Lukács, mint marxista gondolkodó számára, Joyce testesítette meg a legtipikusabb burzsoá-dekadens író, akinek műveit példaként lehetett említeni ezen kategória illusztrálására, mint afféle állatorvosi lovat szembeállítva a polgári haladó Thomas Mann regényeivel. Lukács a teljes avantgarde-ot és a legtöbb nyugati modernistát elutasította, mert úgy vélte, hogy kísérletezgetéseik öncélúak és nem tükrözik a valóságban zajló társadalmi jelenségeket. Mint azt Illés László Lukács 1930-as évekbeli írásairól szóló tanulmányában helyesen kifejti, Lukács és moszkvai marxista barátja, Mihail Lifsic „nem voltak képesek felismerni egy sokban megváltozott világ bonyolultabbá vált látás- és kifejezőmódjának differenciálható érvényességét és integrálhatóságát a realizmus tartományaiba” (Illés 1999. 204). Lukács úgy vélte, hogy az avantgarde-ban, és különösen az expresszionizmusban van valami kultúraellenes, és attól tartott, hogy az avantgarde ellenséges a XIX. századi haladó polgári kultúrával szemben. A modernista írók a hanyatlás közvetlen tünetei ellen fordulnak: a jelenkor irodalma és művészete ellen, a klasszikusok ellen, a hanyatlást „a forma forradalmával” akarták feltartóztatni. Az így keletkező, egymást gyorsan váltogató irányok – noha szubjektíve becsületes szándék szülte őket – csak odáig jutottak, hogy vagy gyöngébb realizmussal ábrázolták a társadalmat, vagy jelenségeinek felületes, közvetlen fényképét adták. A formai-technikai újítás pedig Lukács szerint összefügg a kiüresedés eluralkodásával, az objektivitás hamis ábrázolásával, a kor központi problémáinak megkerülésével, az ábrázolásmód periferikussá válásával² (Lukács 1982. 658). Másrészt Lukács az avantgarde-ban megjelenő irracionizmussal kapcsolatban, melynek modern formáját Schopenhauertől eredezteti, azon félelmének adott hangot, hogy az közvetett és közvetlen utakon a fasizmushoz vezet.

A modern írók megítélésében Szerb Antal és Lukács György jelentősen más véleményt képviseltek, bár paradox módon abban mégis megegyeztek, hogy Joyce egyiküknek sem tartozott a kedvelt írói közé. Lukáccsal ellentétben Szerb Antal a szellemtörténeti hagyományhoz kapcsolódott, Joyce-kritikája ellenére alapvetően elismerte a modernista írókat. Így a *Hétköznapi és csodák* című könyvében egyértelműen kiállt a „csodák” művészete, vagyis az avantgarde regény mellett (Szerb 1936. 24), szemben a „hétköznapi”-nak tartott naturalista, realista regénnyel, ahova helyenként Thomas Mannt is besorolta (Szerb 1936. 188–200).

Míg Szerb egyes angol nyelvű szerzőket, például W. B. Yeats-et igen nagyra tartott, addig más modernistákat – T. S. Eliotot és Joyce-ot – meglehetősen kemény kritikával illetett. E mögött nem a modernizmus újításaitól való viszolygás volt, hanem, Takács Ferenc szavaival élve, ebben az attitűdben valami „dacos »ellensznobizmus«” rejlett, vagyis Szerb a két szerzőt övező szinte kultikus tisztelet ellen lázadt. Zavarta az, hogy például Joyce afféle

² 'A regényelmélet problémái'

megkérdőjelezhetetlen tekintéllyé vált, akinek műveit ennek ellenére sem igazán értették. (Takács 2001)

A két gondolkodó, Lukács és Szerb Joyce-kritikájában mindezek ellenére meglepő módon több találkozási pont található. Mindketten felületesen olvasták Joyce főművét, az *Ulysses*t. Erre több tárgyi tévedés is szolgál bizonyítékkal: valamennyien csak Bloomot tartották főhősnek, Stephen Dedalust negligálva, továbbá igazságtalanul úgy vélték, hogy Joyce csak Bloom anyagcseréjével foglalkozik és semmi intellektuális nem foglalkoztatja. Lukácsnak szinte rögeszméjévé vált, hogy amikor Joyce-ról nyilatkozott, akkor mindig Bloom árnyékszéki monológja jutott eszébe, melynek kapcsán csak a naturalisztikus részletek jutottak el hozzá.

Joyce szövegeinek alapos ismerete akkoriban Magyarországon igen ritka volt. Ennek részben az az oka, hogy a magyar irodalmi életben a kortárs angol irodalom, s még inkább az ír irodalom ismerete meglehetősen háttérbe szorult a német és a francia irodalommal szemben. Az ismertebb angol nyelven író regényírók Chesterton, Galsworthy, Wells, D. H. Lawrence, Virginia Woolf és Aldous Huxley, valamint Galsworthy, Shaw és Maugham drámaírók voltak (Mesterházi 13). A legnagyobb gondot elsősorban az angol nyelv ismerete jelentette, nevezetesen az, hogy a magyar irodalmár értelmiség nemigen tudott angolul. Mesterházi Márton könyvében szellemesen meg is jegyzi, hogy az irodalmárok „latin, német, francia nyelvtudásuk és némi autodidaxis révén – olvastak angolul; Galsworthyt, Maughamot értették is, Joyce-ot inkább csak sejtették” (Mesterházi 15). A szellemi élvonalat elsősorban a francia és a német kultúra és irodalom vonzotta, ezért nem véletlen, hogy leginkább ezeken a nyelveken beszéltek, olvastak és fordítottak. Angol nyelvismeretük hiányán túl helyismeretük sem volt túlzott mértékű: Angliába alig jutottak el, nemhogy Írországba, bár Szerb Antal ez alól kivétel, hiszen 1929-30-ban egy teljes évet Londonban tanult. Mindebből az következik, hogy gyakran Joyce műveit is francia, illetve német fordításban olvasták. Ez Lukács György esetében sem történt másképp, aki minden bizonnyal német nyelven olvasta az *Ulysses*t, legalábbis erre utal a Lukács-archívumban található németnyelvű kétkötetes *Ulysses*. A német és francia irodalom iránti érdeklődés túlsúlya mellett azonban a későbbiekben – mindenekelőtt Halász Gábor és Szerb Antal jóvoltából – megjelent egy angol irányultság is. Mindezek ellenére Joyce művét nyelvezetének sokszínűsége és a szerteágazó ír kulturális utalások értetlensége miatt még az angol irodalomban járatos irodalmárok is kevésbé érthették. Nem csoda, hogy a műveit értelmezni próbáló nyugati szakirodalmat is alig ismerték Magyarországon, noha éppen Szerb Antal hivatkozik Stuart Gilbert könyvére (*James Joyce's Ulysses: A Study*) a *Hétköznapiak és csodák* című művében, mely 1930-ban jelent meg és melyet valószínűleg Londonban tanulmányozhatott. (Szerb 1936 132-33)³

Szerb Antal Joyce-ról főleg az 1936-ban megjelent könyvében, a *Hétköznapiak és csodák*ban írt, de ennél talán emlékezetesebb a később írott *A világirodalom története* című művének sokat idézett passzusa, mely Joyce halálának évében jelent meg és melyhez a tanulmány elején idézett jól ismert mondatokat valószínűleg utólag írta hozzá.

³ Sőt mi több, Szerb Antal Joyce legutolsó, akkoriban készülő művébe, a később *Finnegans Wake* címen megjelent *Work in Progress*-be is beleolvasott.

A két gondolkodó nézetei között a legnagyobb különbség az volt tehát, hogy Lukáccsal ellentétben Szerb elismerte és nagyra tartotta Joyce formai újításait a XX. századi regényben. Szerb Antal felismerte, hogy új korszakba léptünk, melyet más eszközökkel, más módon kell megjeleníteni. A mű elején egyértelműen a XX. század legjelentősebb irodalmi kifejező alakjai közé helyezi az író:

A XX. század regényeinek, a háború után, legfontosabb közös vonásuk az, hogy megint a csoda lép előtérbe, átveszi eredeti, őt megillető helyét. A realista regény mögött álló nagy mozgató eszmék, liberalizmus, természettudományos gondolkodás, technikai optimizmus, elvesztették hatóerejüket. És egy új, nem politikai és nem világnézeti, hanem valami meghatározhatatlan vitális szabadság vajúdik a kor harcaiban, a nemzetekben melyek egymást fenyegetve feszülnek neki szűkké vált határaiknak, az emberek és termények gigantikus túlszaporodásában és a tömegek múltat romboló nyugtalanságában. Aki nevet tud majd adni ennek az új szabadságnak, aki ki tudja majd mondani, mi az, amit mindnyájan akarunk, az a kor messiása lesz – de addig is, játszva és hazudva, a regény az, mely az új csoda, az új szabadság formáját keresi. Joycenak, Proustnak, Powysnak a regényeiben már az új világ kezdődik – olyanok ők, mint azok a normann hajósok, akik jóval Columbus előtt jártak Amerikában (Szerb 1936. 24).

Később, ezt igazolandó Szerb részletesebben tárgyalja Joyce érdemeit és hiányosságait, mindezt a következőképpen indítva: „A regény formai reformjának legfontosabb neve nemcsak Angliában, hanem az egész világon is kétségkívül az ír James Joyce.” Fő regénye az *Ulysses* „forradalmi tett” volt, és ennek kapcsán elismeri a „monologue intérieur”-t, így „a modern regény egyik legfontosabb stíluseszközének a következetes kidolgozását”-t (Szerb 1936. 130-31). Szerb ennek alkalmazását „kitűnő fogás”-nak tartotta az „elbeszélő számára”, mert „a szabad asszociációk, megfelelő írói tudat irányítása alatt, röviden, hangulatosan és érdekesen előhozzák mindazt, ami egy személy múltjából fontos.” (Szerb 1941. 817).

Lukács ezzel szemben 'Az avantgardizmus világnézeti alapjai' című tanulmányában a belső monológ technikájáról másképp vélekedett összehasonlítva annak alkalmazását a burzsoá dekadens Joyce és polgári realista Thomas Mann regényeiben. Nézete szerint a formai eszközök használata nem világítja meg a két irányzat közötti különbséget, hiszen a szabad asszociációs technika mindkét irányzat képviselőinek művében megtalálható – itt ismét kedvenc példáját, Bloom illemhelyi monológját hozza fel, és Goethe monológjával veti össze Thomas Mann *Lotte Weimarban* című regényében. A két irányzat közötti különbség az alkalmazott módszer funkciójában van. Az író „világnézetében, a mű ábrázolta világképben”. Míg Thomas Mann-nál ez csupán technikai eszköz, amelyet az író arra használ fel, hogy segítségével mélyebb dolgokat tárjon fel („Goethe alakját, társadalmi és szellemi környezetével való sokrétű és hierarchikusan tagolt viszonylataiban”), addig Joyce-nál ez nemcsak technikai eszköz, hanem „a helyzetek, jellemelek epikus ábrázolásának belső formája is” (Lukács 1968. 332). Ami a társadalomábrázolást illeti, Lukács szerint az „avantgardizmus a modern világ bizonyos jelenségeihez közvetlenül és kritikátlanul viszonyul”, míg a kor polgári realista írói bizonyos kritikai távolságot tartanak (Lukács 1969. II. 228). A

modernizmus elleni fő vádját, vagyis a társadalmi valóság ábrázolásának hiányos és torz voltát Joyce műveiben maximálisan igazolni látta:

Joyce éppen az ellenkezőjét akarja annak, amit Thomas Mann akar. Epikus szempontból Joyce-nál a részletek nyugtalanul vibráló mozgalmasságából, állandó, de cél és irány nélküli dinamikájából olyan teljesség jön létre, amely a maga totalitásában statikus, amely a tiszta állapotszerűség összbnyomását akarja felkelteni, és fel is kelti azt (Lukács 1968. 332–33).

Úgy tűnik, hogy Joyce irracionálisával egyik gondolkodó sem tudott mit kezdeni. Szerb Antal ugyan maximálisan elismerte technikai újításainak eredetiségét és ezzel együtt tehetségét, pusztán az egész értelmét kérdőjelezte meg. Joyce regénytechnikájáról így ír: „mindent leír, ami a tudat perifériáján van jelen”, „egyedülálló tehetsége az, hogy úgy tud írni, mintha állandóan félálomban lenne vagy villamos után szaladna”. Úgy tűnik Szerb a tudatalatti ily feltárását nem tudta értékelni Joyce-nál. Egyrészt zavarta ennek értelmezhetősége, másrészt ennek látszólag ellentmondva a szerzőt „túlságosan intellektuális”-nak tartotta, aki „kívülről és fölősegesen, homályos, írországi, misztikus, nem úgy, mint Huxley, Thomas Mann”. Az ilyen szintű irracionális idegesítette: „Világképéből teljesen kikapcsolta a racionális elemet. Csakhogy a világ, amelyből a ráció teljesen hiányzik, nem világ többé, legalábbis nem az emberek világa” (Szerb 1936. 131-33).

Lukács a tudatfolyam ilyen mértékű megjelenítését pszichologizmusnak nevezte, melyet a „menekülés” teóriával magyarázott. Eszerint az „imperialista parazitizmus talaján a korszak valóságos problémái elől” elmenekülnek az írók. „Ez a pszichologizmus, mely egyes íróknál csupán alkotói módszer (Dos Passos), az irányzat tulajdonképpeni alkotóinál és vezéralakjainál – Proustnál és Joyce-nál – sajátos tematikába csap át. A külvilágnak ez az asszociációvá és emlékezéssé föloldása az irányzat formálásmódjában megváltoztatja a világ szerkezetét. Eltűnnek vagy „felületesnek” deklarálva félresöpörődnek az emberi cselekedetek társadalmi okai. Csak tisztán belső okok lépnek föl valóságosakként, amikor is a kozmikus hatalommá felfűjt szexualitás természetesen döntő szerepet játszik”(Lukács 1982 105-106)⁴. Lukács a kor jelentős társadalmi problémáinak elhallgatásával vádolta Joyce-ékat, és kimondta, hogy ez a módszer a világ „torz” ábrázolásához vezet.

A cselekvés ábrázolása helyébe a „banális átlag érzéki elevenné tétele” (Lukács 1982. 645) lép, majd a naturalizmussal a „regényt tudományos alapzatra akarja helyezni; a fantázia és az önkényes kitalálás helyére a kísérletet és a dokumentumot” (Lukács 1982 645) teszi, és ily módon a „dolgok és állapotok leírása az emberek cselekvését kiszorítja a regényből” (Lukács 1982. 646). A „hamis szubjektivizmus és irracionalizmus” a regényt „egyre inkább az ember belső életéről készített pillanatfelvételek pusztá aggregátumává változtatja, egészen addig, míg a fejlődés végén (Proust, Joyce) a regény minden tartalmának s formájának felbomlásába torkollik” (Lukács 1982. 648).

Meglepően hasonlóképp vélekedtek az *Ulysses* egyik főhőséről, Bloomról is, akivel kapcsolatban Szerb azt kifogásolta, hogy Joyce hőse „hülye”, mert hétszáz oldalon keresztül semmi értelmes dolog nem jut eszébe, sőt szerinte Bloom „fogyatékos értelmű”, mert csak a

⁴ 'A háború utáni imperializmus polgári tematikájához'

táplálkozása és az anyagcseréje foglalkoztatja. Szerb is azon a véleményen volt, hogy ez nem a normális emberre jellemző tudatállapot (Szerb 1936. 132).

Mint korábban idéztem Lukács is valószínűleg csak a regény első néhány fejezetét olvashatta, hiszen Bloom-mal kapcsolatban nála is csak az anyagcsere folyamatainak részletes leírása maradt meg. Lukács a hétköznapi élet fotografikus megjelenítését elutasította, mert úgy vélte, hogy a naturalisztikus részletekkel megrajzolt zolai világban nem jutnak kifejezésre az élet mozgatóerői. Mint azt „A regény” című szócikkében kifejtette: a „dolgok és állapotok” ilyen részletes „leírása az emberek cselekvését kiszorítja a regényből”. A regény ezáltal statikussá, és minden pusztán „leírássá” válik⁵ (Lukács 1982. 646).

Lukács szerint a huszadik századi nyugat-európai irodalomban úgynevezett „hamis konkrétság” uralkodik, amely „szükségképpen nyílt elvontságba csap át”. Példaképpen az általa „legvégzetesebbnek” tartott Joyce-ot hozta fel. Azzal, hogy Joyce a „legkimerítőbb részletességgel” rajzolja meg szereplői gondolatait és érzéseit és „minden tovasikló képzettársításukat, amelyeket a külvilággal való érintkezés előidéz bennük”, „megsemmisít minden egyéniséget”, hiszen ezzel olyan jellemzést ad, amely bármely emberre ráillik.⁶ Ez a folyamat a modern irodalomban Lukács szerint a „jellem feloldásához” vezet (Lukács 1968. 154)⁷.

Összegzésképpen Szerb Antal megállapította, hogy „Joyce nem kellemes olvasmány”, és véleménye szerint nagyon kevesen vannak azok, akik az *Ulysses*t végigolvasták. A sok elmarasztalás mellett belátja, hogy Joyce „paradox módon” mégis nagy hatást gyakorolt a regény fejlődésére, kiváltképp a szabad asszociációk egyik első irodalmi alkalmazása miatt (Szerb 1936. 133).

Lukács véleménye Joyce-ról később sem változott meg. Stephen Spender Lukács Györggyel 1964-ben készített interjújában – amikor az *Ulysses*ről beszélt – megjegyezte, hogy a regényt unalmasnak és fárasztónak találta, és csak kötelességből olvasta el, mivel mások annyira fontos műnek tartották. Szerinte Joyce az asszociációs folyamatok leírásában naturalista volt, érdeme nem számottevő, hiszen a belső monológ technikáját előtte már mások is alkalmazták (Tolsztoj és Dosztojevszkij). Egyetlen Joyce-ot dicsőítő kritikus sem látja meg azt, mit Lukács meglátott, azaz hogy a királyon nincs ruha. „Tudja, én nem azt kérem számon egy regényen, hogy naturalistán ábrázolja belső működéseim – mint Mr. Bloom, aki a WC-n ül és gondolkodik –, hanem azt, hogy hozzáad-e valamit az életről alkotott tapasztalataimhoz. Proustnak ez sikerült, Joyce-nak nem.” (Spender 55)⁸

Mindezen összehasonlításból látszik tehát, hogy bár véleményük több ponton találkozott, más-más okok húzódnak meg mögöttük a háttérben. A legalapvetőbb különbség pedig az, hogy míg Szerb Antal Joyce-nak számos érdemet tulajdonított a XX. század regénytechnikai újításait illetően, addig Lukács számára ő csak a kerülendő rosszat, a vakvágányt testesítette meg. Lukács tehát valójában nem tévedett nagyon, amikor Szerb Antalt lelkesnek találta

⁵ például Zola regényeiben, vö. „A regény”

⁶ Lukács itt kedvenc példáját idézi Joyce-tól, nevezetesen, Bloom eszmefuttatásait az árnyékszéken. Ezt Lukács a későbbiekben többször is idézte.

⁷ „A művészi alakok szellemi arca”

⁸ Lukács kedvenc Joyce-os példáját – amint Bloom a WC-n ül és gondolkodik – még 1951-ben a Magyar Írók Szövetségének I. Kongresszusán is felhozta, amikor a hanyatló kapitalista irodalomnak az emberi ösztönvilágba vetett végső hitét a haladó szovjet irodalomnak a tudatosan cselekvő racionális ember képével állította szembe. (Lukács 1951. 567)

Joyce írásai iránt, hiszen ő valószínűleg a kettejük közötti ideológiai különbségből indult ki és Szerb Antal *Hétköznapiok és csodák* című művének is minden bizonnyal csak az elejét olvasta el.

Bibliográfia

- Egri Péter. *James Joyce és Thomas Mann. Dekadencia és Modernség*. Budapest: Akadémiai, 1967.
- Hermann István. *A polgári dekadencia problémái*. Budapest: Kossuth, 1967.
- Heller Ágnes. „Megjegyzések egy Joyce-tanulmányhoz”. *Nagyvilág*. 1959. 8. 1242-1244.
- Illés László (szerk.) *Üzenet Thermopüléből*. Budapest: Argumentum, 1999.
- Lifsic, Mihail–Sziklai László. *Moszkvai évek Lukács Györggyel. Beszélgetések, emlékezések*. Budapest: Gondolat, 1989.
- Lukács György. *A realizmus problémái*. Budapest: Athenaeum, 1948.
- — — . Felszólalása. *Csillag*. 1951. május. 563–569.
- — — . „Magyar irodalom–világirodalom”. *Nagyvilág*. Budapest. 1956. október. 1. szám. 3–5.
- — — . *Az esztétikum sajátossága*. Budapest: Akadémiai, 1965. I. II.
- — — . *Művészet és társadalom*. Budapest: Akadémiai, 1968.
- — — . *Világirodalom*. I-II. Budapest: Gondolat, 1969.
- — — . *Adalékok az esztétika történetéhez*. 1–2. Budapest: Magvető, 1972.
- — — . *Esztétikai írások*. 1931–1945. Budapest: Kossuth, 1982.
- Márai Sándor. „Olvasmány”, „Joyce”, „Joyce és az értelem”. *Írók, költők, irodalom*. Budapest: Helikon, 2003. 188-197.
- Mesterházi Márton. *Sean O’Casey Magyarországon*. Budapest: Akadémiai, 1993. (Modern filológiai füzetek 51.)
- Spender, Stephen. „With Lukács in Budapest”. *Encounter*. 1964 December. vol. XXIII No.6. 54–55.
- Szerb Antal. *A világirodalom története*. Budapest: Magvető, 1941. 816–817.
- — — . *Hétköznapiok és csodák*. Budapest: Révai, 1936. 130–134.
- Szerb Antalné. „Lukács György Szerb Antalról” *Irodalomtörténet*. 1976/3. 748-751.
- Takács Ferenc. „Ítéletek és elfogultságok – Szerb Antal-émlékiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban”. *Népszabadság*. 2001. december 15.